

3. téma

Fonetika/fonológia

Ferdinand de Saussure

[Ferdinán dö **Szoszür**] [fɛʁdinã də sosyʁ]

- A nyelvtudomány tárgya. A külső és a belső nyelvészet
- A nyelv rendszer jellege. A nyelvi jel természete
- Diakrónia és szinkrónia
- A nyelv és a beszéd

A fonetika/fonológia kettősségének elméleti háttere

1. A beszéd és a nyelv

A nyelv és a beszéd (langue/parole)

- ▲ Deme László: *A beszéd és a nyelv*. Bp. 9–15, 28–35.
- ▲ Saussure, Ferdinand de: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Bp., 1997. 39–52.
- ▲ Telegdi Zsigmond: *A nyelv és a beszéd*. In: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Bp. 70–76.

Beszéd (parole)

Deme László:

A beszéd az egyének társadalmi érvényű eszközökkel és formában való hangos reagálása külső vagy belső ingerekre; szerepe — sőt általában célja is — valami belső tartalom *kifejezése* s ezáltal a társadalom más tagjainak *tájékoztatása* és gondolati vagy cselekvésbeli magatartásuk *befolyásolása*.

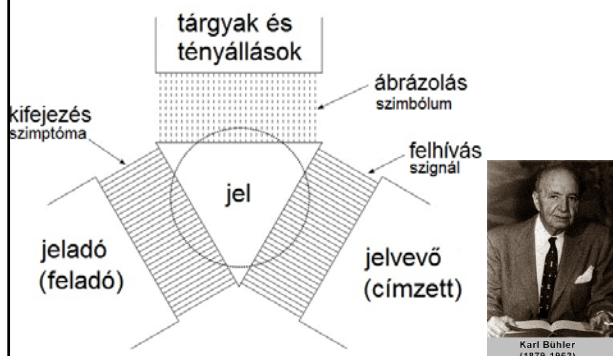

Organonmodell

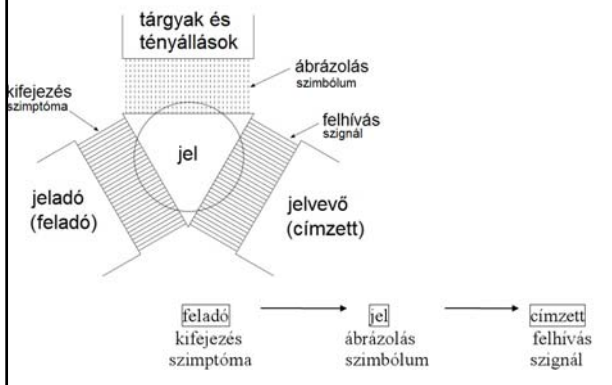

Organonmodell

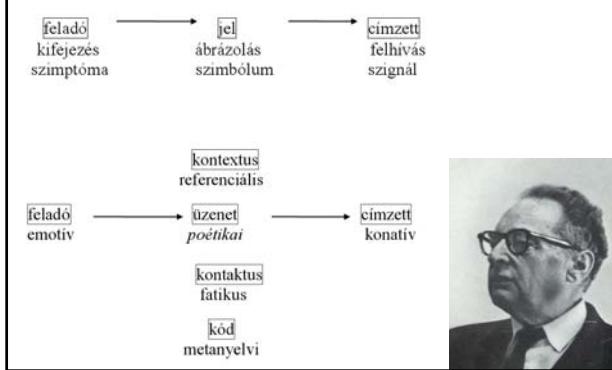

Roman Jakobson (1896–1982)

Beszéd (parole)

Deme László:

A beszéd az egyéneknek társadalmi érvényű eszközökkel és formában való hangos reagálása külső vagy belső ingerekre; szerepe — sőt általában célja is — valami belső tartalom kifejezése s ezáltal a társadalom más tagjainak tájékoztatása és gondolati vagy cselekvésbeli magatartásuk befolyásolása.

Nyelv (langue)

Deme László:

A nyelv a társadalomban élő emberek beszédtevékenységét szolgáló eszközöknek rendszert alkotó állománya, mely a valóság tükrözésére alkalmas konvencionális jelekből áll.

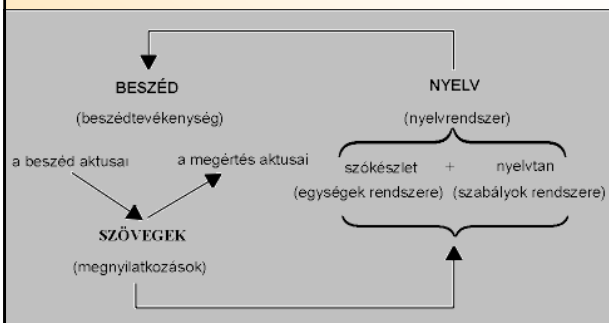

---

*nyelv (langue) + beszéd (parole) =
nyelvezet (langage)*

A nyelvtudomány egyetlen és igazi tárgya a nyelv — önmagában és önmagáért vizsgálva.

Ferdinand de Saussure
(1857-1913)

---

2. A nyelv és a beszéd kettősségének tükröződése a hangok szintjén:
fonéma és beszédhang

Telegdi Zsigmond: Fonetika. Fonológia.
In: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*.
Bp. 129–139.

A nyelv hangrendszerében meglévő hang: **fonéma**
A beszédben meglévő hang: **beszédhang**

/fonéma/	[beszédhang]
társadalmi (szociális)/ általános	egyéni (individuális)/ egyedi
a közösség tudatában élő, megmaradó	egyszeri, pillanatnyi
absztrakt, nem fizikai	konkrét, fizikai megvalósulás
a hangrendszer tagja	tevékenység
a jelek testének felépítője	a jelek megvalósulásának anyaga
<i>fonéma</i>	<i>realizáció</i> (megvalósulási forma)
szórási sáv	<i>variáns</i> (<i>allofón</i>)

---

*A beszéd hangjait, azok (artikulációs,
akusztikai stb.) tulajdonságait vizsgáló
tudomány: **fonetika**.*

*A nyelv hangjait (fonémáit), ezek
kapcsolódási szabályait, a hangrendszert
stb. vizsgáló tudomány: **fonológia**.*

---

tilos, Kati, Kata, Kató, Katus

/t/ fonéma : [t₁ t₂ t₃ t₄ t₅ ... t_n] realizációi

inog : ing

tér : kér

---

*Hirohito ~ Fudzsjama
papurika ~ papulika*

burmai:

na 'fájdalom'

ṇa 'orr'

ṇa 'hal'

ṇa 'bér'

A fonéma és a beszédhang különbsége

Fonetikailag			Fonológiaiilag		
[ü]	magyar	francia	/ü/	magyar	francia
mgh	+	+	mgh	+	+
msh	-	-	msh	-	-
elől	+	+	elől	+	+
hátsó	-	-	hátsó	-	-
ker	+	+	ker	+	+
felső	+	+	felső	+	+
alsó	-	-	alsó	-	-
hosszú	-	-	hosszú	-	-
orrhang	-	-	orrhang	-	-

---

beszédhang: a képzési, akusztikai jegyek összessége

fonéma: a megkülönböztető (disztinktív) jegyek összessége

Fonéma:

- funkcionális hangtípus
- nyelvi univerzálé
- a nyelv hangalakjának legkisebb, lineárisan oszthatatlan egysége
- jelentés nélküli egység
- a fonéma az a legkisebb fonológiai egység, amely szavak szembeállításával már további hasonló kisebb egységekre nem bontható

Fonológiai oppozíció:

páros : **k**oros (fonológiai egység: **pá** : **ko**)

páros : **v**áros (fonológiai egység: **p** : **v**)

páros : **p**iros (fonológiai egység: **á** : **i**)

koros : **b**oros (fonológiai egység: **k** : **b**)

koros : **k**áros (fonológiai egység: **o** : **á**)

$pá = p + á, ko = k + o$

Fonéma:

- funkcionális hangtípus
- nyelvi univerzálé
- a nyelv hangalakjának legkisebb, lineárisan oszthatatlan egysége
- jelentés nélküli egység
- a fonéma az a legkisebb fonológiai egység, amely szavak szembeállításával már további hasonló kisebb egységekre nem bontható
- a beszélő számára lényeges különbséget hordoz
- minden fonéma legalább egy tulajdonságában (egy megkülönböztető jegyében) különbözik a másik fonémától
- a fonémák a többi fonémával rendszert alkotnak
- a jelek hangtestének azonosítására (felépítésére), illetve megkülönböztetésére szolgálnak.

Fonéma:

A fonéma mint funkcionális hangtípus nyelvi univerzálé, a nyelv hangalakjának legkisebb, lineárisan oszthatatlan, jelentés nélküli egysége; azaz a fonéma az a legkisebb fonológiai egység, amely szavak szembeállításával már további hasonló kisebb egységekre nem bontható és a beszélő számára lényeges különbséget hordoz. Minden fonéma legalább egy tulajdonságában (egy megkülönböztető jegyében) különbözik a másik fonémától.

A fonémák a többi fonémával rendszert alkotva a jelek hangtestének azonosítására (felépítésére), illetve megkülönböztetésére szolgálnak.

**fonológiai oppozíció
disztinktív (megkülönböztető) oppozíció
minimálpárok:**

láb : *láp*
szál : *sál*
fáj : *száj*
üt : *öt*
vesz : *vész*

Az /n/ fonéma realizációi/allofónjai

/színpad/	[szímpad]
/színfal/	[szímfal]
/nini/	[<u>n</u> ini]
/nana/	[nana]
/roncs/	[ron <u>cs</u>]
/rongy/	[ron <u>y</u> gy]
/ing/	[i <u>ŋ</u> g]
/rang/	[ra <u>ŋ</u> g]
/Ung/	[U <u>ŋ</u> g]
/inhalál/	[i <u>h</u> halál]

A variánsok típusai

- 1.1. vezérvariáns (alapvariáns, fővariáns)
- 1.2. mellékvariáns
2. kombinatorikus (környezeti) variáns
- 3.1. fakultatív (választható) variáns
- 3.2. obligatórius (kötelező) variáns
4. emfatikus variáns (alkalmi, stiláris, expresszív variáns)
5. miliővariáns, miliőemfatikum
6. egyéni (individuális) variáns

Fonológia

- *Fonémika*: a fonémák meghatározása, osztályozása
- *Fonotaktika (fonotaxis)*: hangsorépítő szabályok, a fonémák kapcsolódási szabályai: milyen fonémaszerkezetű morfémák fordulhatnak elő az adott nyelvben

---

Fonémika

1. Mely fonémák fordulhatnak elő, hány fonéma van az adott nyelvben?

(UPSID: 11: piraha, rotokas, 13: hawaii, nasioi ... 40: magyar ... 77: parauk, 91: arcsi, 141: !xu)

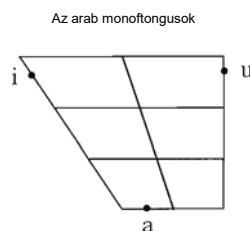
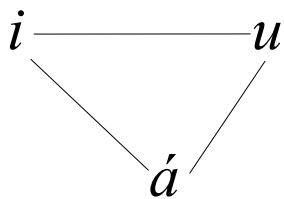

Elöl képzett zárhangok (*b, p, m, n, t, d*)
Alsó magánhangzó (*a, á*)

á a

m ~ n ~ ŋ

Fonotaktika

2. Mely pozícióban fordulhatnak elő az egyes fonémák és allofónjaik?

morféma peremén (elején, végén),
belsejében

3. Mely fonémák lehetnek szótagmagok?

cseh: *Strč prst skrz krk!*

'Dugd egy ujjad a torkodba!'

Fonotaktika

4. Milyen sorrendben állhatnak a fonémák, mely fonémák/allofónok kerülhetnek egymás mellé?

mássalhangzó-torlódás:

vogul *Kirikōri* 'Grigorij'

grúz *vbrdgvzinav* 'üvöltök'

kabard

magyar: /sz, s/ + /p, t, k/ + /r/ (pl. *strand, sprint, sztrájk*, de: **fr-*, **stl-*)

zöngéesség szerinti „hasonulás”; hangrend, hangrendi illeszkedés: két nyílt szótagos „törvény”

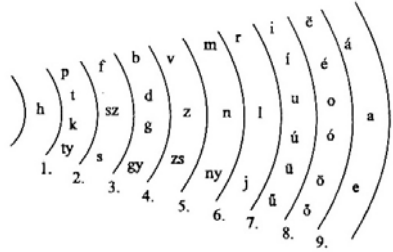
Fonotaktika

5. Hogy épülhet fel a szótag?

nyílt szótag, zárt szótag

szonoritási sorbarendezés

hangzósság
(szonoritás):

Fonotaktika

Artikulációs bázis

*bedezodorozott Moszkvics-
slusszkulcslyuk*

Fonotaktika

	japán	magyar	grúz
<i>kanbara</i>	+	+	+
<i>matta</i>	+	+	-
<i>varszkvlavi</i>	-	-	+
<i>kjógen</i>	+	-	-
<i>tkoma</i>	-	-	+
<i>ktoma</i>	-	-	-
<i>vgrdznob</i>	-	-	+
<i>aoi</i>	+	-	-
<i>rokkaszen</i>	+	+	-

A fonotaktika működése: a hawaii nyelv fonotaktikája

Mele Kalikimaka! 'Boldog karácsonyt!
Merry Christmas!

[meri **krisz**masz] → [meri **karisz**imasz]
 [meri kariszimasz] → [meri kariszimasz**a**]
 [meri kariszimasza] → [me**le** kaliszimasza]
 [mele kaliszimasza] → [mele kal**i**kimaka]

Fonotaktika

6. A hang egyes tulajdonságai hogyan használhatóak a nyelvben (hangszín, időtartam, szóhangsúly, szóhanglejtés)?

FIZIKAI JELLEMZŐK	A HANGÉRZET JELLEMZŐI
IDŐTARTAM	HOSSZUSÁG
FREKVENCIA	HANGMAGASSÁG
INTENZITÁS	HANGOSSÁG
SPEKTRUM	HANGSZÍN

Fonotaktika

Időtartam
Magasság
Erősség
Minőség

FIZIKAI JELLEMZŐK	A HANGÉRZET JELLEMZŐI
IDŐTARTAM	HOSSZUSÁG
FREKVENCIA	HANGMAGASSÁG
INTENZITÁS	HANGOSSÁG
SPEKTRUM	HANGSZÍN

- Lazicius Gyula: *Fonetika*. Bp., 1963, 1979. 107–126.
- Deme László, A hang négy tulajdonságának fonológiai felhasználásához. In: *Magyar hangtani dolgozatok*. Szerk. Benkő Loránd. (NyttudÉrt. 17. sz.) Bp., 1958. 134–54.

Fonotaktika

Hangszín: a nyelvek hangtestének megalkotása és megkülönböztetése (különböző hangok) [a hang minősége (hangszín, hangszínezet) az a sajátosság, amelynek alapján a hallgató két azonos intenzitású és magasságú hangot különbözőnek ítél]

Időtartam: *monokrón* (időtartamot nem megkülönböztető) és *polikrón* (időtartamot megkülönböztető) nyelvek

Szóhangsúly: *monoszlón* (szóhangsúlyt nem megkülönböztető) és *poliszlón* (szóhangsúlyt megkülönböztető) nyelvek

Szóhanglejtés: *monotón* (szóhanglejtést nem megkülönböztető) és *politón* = *tonális* (szóhanglejtést megkülönböztető) nyelvek

---

Időtartam:

magyar:

kor : *kór*

ara : *arra*

Szóhangsúly:

kötött hangsúly, szabad hangsúly

orosz:

мукá [muká] 'liszt' : *му́ка* [múka] 'kín'

angol:

subject 'alattvaló' ['sʌbʤɪkt]

subject 'alávet' [səb'ʤekt]

dán:

billigst ['bilist] 'olcsóbb' : *bilist* [bi'list] 'sofőr'

Szóhanglejtés
mandarin kínai:
 mā 'anya'
 má 'kender'
 mǎ 'ló'
 mà 'szid'

mā má mǎ mà

bā 'nyolc'
 bá 'kiszakít'
 bǎ 'tart'
 bà 'gereblye'

---

kínai köznyelv (mandarin, pu-tung-hua):

szecsuaní nyj. (csungkingi alnyelvjárás):

csungkingi nyelvjárás:
 Anya szidja a lovat, mert megette a kenderet:

妈妈	在	骂	马	，	因	为	它	吃	了	麻	。
māma	zài	mà	mǎ	,	yīn	wéi	tā	chī	le	má	。
anya	most	szid	ló		mert	ő	eszik	(megtörtént)	kender		

Köszönet Wang Binglinnek (Lacinak) a segítségért

A thai nyelv öt tónusa

alacsony	ไข่	khai ^L 'tojás'	↘
középső	ไป	bpai ^M 'menni'	→
magas	ควีน	khraip ^H [grammatikai elem]	↗
emelkedő	หนัง	nang ^R 'mozifilm'	↖
eső	ไข่	chai ^F 'igen'	↗

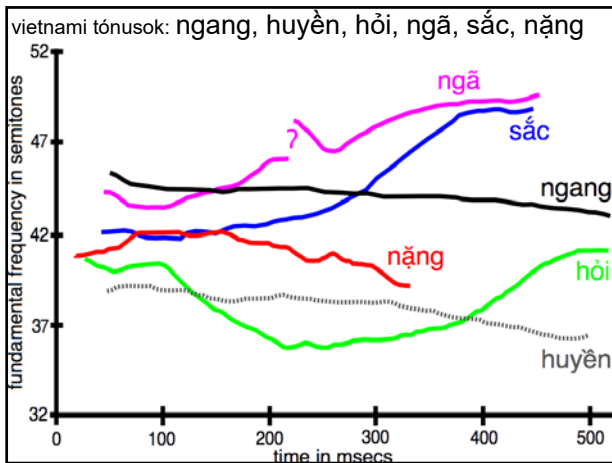

---

igbo tónusok:

ákwá 'sírás'

ákwà 'szövet'

àkwá 'tojás'

àkwà 'ágy'

Fonotaktika

7. Milyen hosszúságú egy morféma (szó)?

megszentségteleníthetelenségeskedéseitekért
(44 betű)

*eltöredezettségmentesítőtlenítetthetelenségtele-
nítőtlenkedhetnétek* (67 betű)

változtatásbejelentésikérelem-benyújtási [kötelezett-
ség] (38 betű)

*folyamatellenőrzésiügyosztályvezetőhelyettesképesi-
tészvizsgálat-szervezéseikkel* (73 betű)

(https://hu.wikipedia.org/wiki/Magyar_nyelvi_szórekordok_listája)

Fonotaktika

7. Milyen hosszúságú egy morféma (szó)?

https://en.wikipedia.org/wiki/Longest_words

195/∞: szanszkrit, 176/∞: lengyel, 173/∞: görög

Guinness-rekord 1972-ben ném. (44 írásjegy):

*Donaudampfschiffahrtselektrizitätenhauptbetriebs-
werkbauunterbeamtengesellschaft*

török: *seviştirilemedilerinden*

'mert nem voltak képesek arra, hogy kölcsönösen
szeressék egymást'

Fonotaktika

7. Milyen hosszúságú egy morféma (szó)?

Helynevek mint hosszú szavak

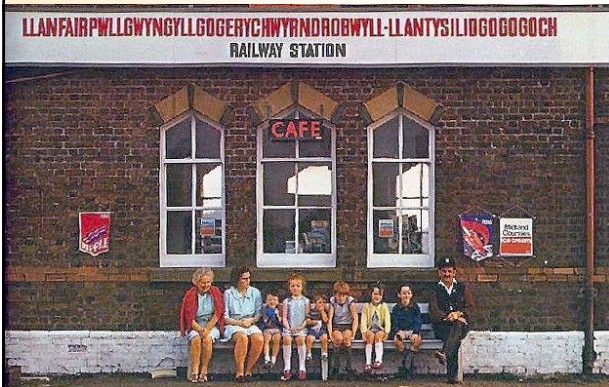

Egy állomás neve (Wales, Anglesey sziget)

LLANFAIRPWLLGWYNGYLLGOGERYCHWYRNDROBWYLL-LLANTYSILILOGOGOCH
RAILWAY STATION

**Llanfairpwllgwyngyllgogerychwyrndro
bwl-llantysiliogogoch**
A fehér mogyoró völgyében, a sebes ösvény és a
Szent Cecília vörös kőbarlangjánál lévő Szent Mária
temploma

[ˌʎanvairpʊʃ, ɡwɨŋɡɨˈɡɔ, ɡerə, ɣwərn, drɔbʊʃ
ˌʎantə, sɨljɔ, ɡɔɡɔˈɡoːɣ]

Egy hegy/domb (305 m) neve
(Új-Zéland, Waipukurautól délre, a Hawke's Bay déli részén,
Porangahau közelében)

**Taumatawhakatangihan
-gakoauauotamateaturi-
pukakapikimaungah-
oronukupokaiwhenuaki-
tanatahu**

Taumatawhakatangihangakoauauo *tamatea* turipuka-
kapikimaungahoronukupokaiwhenuakitanatahu

A hegy, melyet a nagy térdű *Tamatea* megmászott
és legyűrt és ahonnan fuvolázott szerelmének

A hegycsúcs, ahol *Tamatea*, a nagy térdű ember, aki
megmássza a hegyeket; a világgjáró, aki átutazott itt,
fuvolán játszott szerelmének

Tamatea orrfuvolázásának hegye, akit messziről
fűjtak ide, metszett pénisze volt, a hegymászásban
lehorzsolta a térdét, a földre esett, és körülkerítette a
táját a szeretteinek

A fonetika és a fonológia kapcsolata

A beszédtevékenység során/a beszédműben
előforduló hangok állománya (fonetika)

A beszélő/hallgató
által egy szekvenciának vett
egységek rendszere (fonológia)

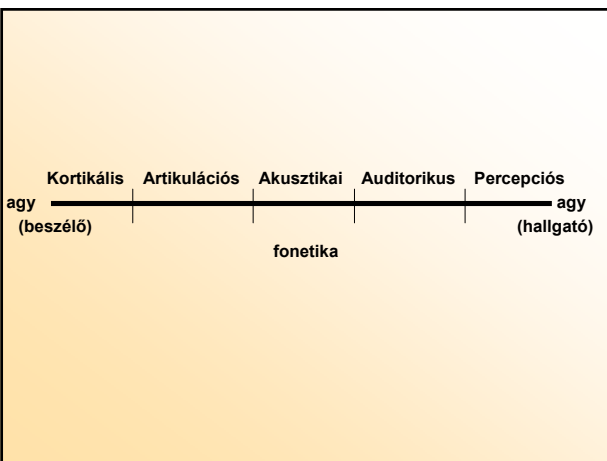

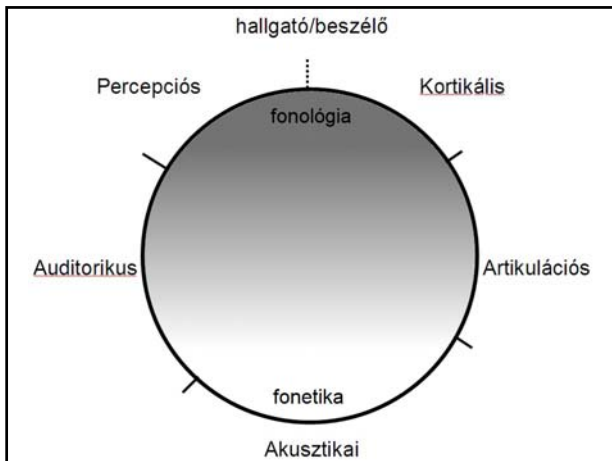
